

CELOS bulletins

no. 1

BEDRIJFSGROOTTE, WERKGELEGENHEID EN
AGRARISCHE PLANNING
FARM SIZE, EMPLOYMENT AND AGRICULTURAL PLANNING

H. A. LUNING

Overgedrukt uit (*Reprinted from*):
"De Surinaamse Landbouw", jaargang 14 (1966), pp. 36—44

Bedrijfsgrootte, werkgelegenheid en agrarische planning

Farm size, employment and agricultural planning

H. A. LUNING *)

SUMMARY

The planning of agricultural production at the farm level faces a major obstacle in the connected problems of farm size and agricultural employment. It is contended that the size of farm be related to prospective net income at parity level. Earnings should be comparable with those of skilled workers in the non-agricultural sector.

However, the general pattern of Surinam peasant farming is the small-sized rice farm which does not provide such a net income while the rapid spread of mechanization is the cause of increasing idleness. This has led to a situation where part-time farming has become the rule, even in a so-called agricultural district such as Nickerie. On the other hand, some viable "single product"-farm types have been recently developed, i.e. the 24 ha mechanized rice farm, the 4 ha banana farm and the 3—5 ha dairy farm, which types provide full employment and a reasonable income level. The author maintains that in agricultural planning in Surinam attention should be focussed more rigorously on the alternative choices of part-time farming *cum* (possibly provided) outside employment versus full-time farming. In order to pursue the latter course, further research and data collection on techno-economic aspects in connection with diversified farming is urged.

INLEIDING

Bedrijfsgrootte en vergroting van landbouwbedrijven zijn tot de dag van heden onderwerpen van verhitte discussies geweest onder landbouwekonomen, landbouwtechnici en "planners". Het bedrijfs-grootte probleem is extra complex, omdat dit begrip bij velen een verschillende betekenis en inhoud heeft (SITTON, 1961). Het probleem klemt temeer, nu thans in vele ontwikkelingslanden de overheid zich intensief gaat bemoeien met de landbouwontwikkeling, waarvoor een planning nodig is. Voor Suriname betekent deze overheidsbemoeienis niet alleen de planning van de inrichting van landbouwprojecten doch tevens een opnieuw beschouwen van de agrarische structuur in de oude, gevestigde gebieden. Bij deze bedrijfsplanning hebben naast economische maatstaven ook de richtsnoeren van een sociaal beleid grote invloed. In "De ontwikkeling van de landbouw, veeteelt en visserij in Suriname 1954-1976", wordt wat de grootte en inrichting van bedrijven betreft, gesteld dat er talloze onbekende factoren

zijn en dat nog veel onderzoek zal moeten geschieden. Een structuur-beleid moet erop gericht zijn, aldus dit rapport, dat een grotere verscheidenheid in bedrijfs-grootte en inrichting tot stand wordt gebracht.

In dit artikel zal getracht worden het begrip bedrijfsgrootte in zijn componenten te ontbinden, verband te leggen met de werkgelegenheid in de landelijke gebieden en ten slotte het geheel te belichten in het wijder perspectief van de economische planning.

HET BEGRIP "BEDRIJFSGROOTTE"

Wat dienen wij te verstaan onder het begrip bedrijfsgrootte? In vele gevallen wordt bedrijfsgrootte gelijk gesteld met de oppervlakte land per bedrijf d.w.z. met areaalsgrootte. Deze opvatting heeft in vele landen in het verleden geleid tot uitgifte van bedrijven in „land settlement" projecten van tevoren vastgestelde areaalsgrootte, waarbij niet altijd rekening gehouden werd met de (gecombineerde) produktiviteit van land, arbeid, kapitaal, beheersfunctie, de ontwikkeling van de agrarische techniek en andere factoren. Zo werd wat betreft Suriname bij de bedrijfsplanning van de

*) Wetenschappelijk medewerker CELOS

Groot Henarppolder, de areaalsgrootte van ieder familiebedrijf gekoppeld aan het arbeidspotentieel van de familie (OBERG en HINDORIE, 1963). De 2, 4, en 8 ha bedrijven werden in verband gebracht met een arbeidspotentieel van respectievelijk 0,5 — 1,5; 1,6 — 2,4; 2,5 — 5,0 en 5 en meer arbeidseenheden. Bij de inrichting van het Lelydorpplan werd eveneens een verband gelegd tussen bedrijfs-grootte en arbeidsbehoeften (HENDRIKS, 1956). In plaats van bedrijfs-grootte te definiëren en te bepalen van de inputzijde (land, arbeid etc.) wordt thans dit begrip algemeen gerelateerd aan het te verwerven netto-inkomen, d.w.z. het te verwachten bruto-inkomen minus de geldsuitgaven en afschrijvingen op duurzame goederen.

Overheidsbemoeïing in vele landen heeft namelijk geleid tot het opnieuw bezien van de relatieve positie van het agrarisch inkomen. Deze belangstelling is uitmond in een discussie rond de vraag: „welk inkomen wordt er verkregen en welk inkomen dient er op het bedrijf verworven te worden?” Dit heeft gevoerd tot een inkomens-eis, nl. pariteit met vergelijkbare posities buiten het landbouwbedrijf. De bovengenoemde benaderingswijze heeft het grote voordeel, dat wij thans de (berekende of geplande) bedrijfsinkomsten kunnen vergelijken met die in andere maatschappelijke sectoren. De relatie arbeid-grond vormt een te geringe basis voor een bepaling van de bedrijfs-grootte speciaal in verband met de technische ontwikkeling in de landbouw zoals in Suriname, waar momenteel snel voortschrijdende substitutie van arbeid door kapitaal plaats vindt. Bovendien wordt te weinig rekening gehouden met de rechtvaardige eis tot het verkrijgen van een relatief gelijkwaardig inkomen. Het is niet noodzakelijk volledige werkgelegenheid te eisen op het landbouwbedrijf, zolang de produktiviteit maar hoog genoeg is om in een korte periode een inkomen te verwerven dat op jaarbasis als redelijk kan gelden. Gezien de lage produktiviteit

van de Surinaamse klein-landbouw behoort dit laatste geval nog niet tot de reële mogelijkheden.

HET HUIDIGE BEDRIJFSGROOTTE-PATROON IN HISTORISCH PERSPEKTIEF

De beoefening van landbouw in de kustvlakte vereiste van oudsher inpoldering van landbouwgronden, die door hun hoge investeringen relatief duur waren. De overheid streefde er gedurende de laatste 50 jaar dan ook naar om zoveel mogelijk families een bestaansmogelijkheid te verschaffen op deze beperkte oppervlakten. Dit sociaal beleid waarbij de investeringen per gezin zo laag mogelijk moest blijven resulteerde in de creatie van vele kleine tot zeer kleine bedrijven, die gezien de ligging, bodemgesteldheid, waterhuishouding etc. veelal zeer geschikt waren voor de verbouw van rijst. Deze kleine rijstbedrijven waren indertijd niet alleen vanuit een sociaal oogpunt wenselijk, doch tevens economisch niet onaantrekkelijk. In het rijstbedrijf werd nog zonder machines gewerkt en gezien de beperkte middelen kon men maar een relatief gering oppervlak bewerken. BÜRER (1956) vermeldt een arbeidsbehoefte van 145 mandagen per ha voor rijst, zonder machines en grondbewerking. Recent vergelijkend onderzoek (KLAASSE BOS & LUNING, 1965) toont aan dat bij voortschrijdende mechanisatie dit teruggelopen is tot 60—70 mandagen per ha op de kleine rijstbedrijven¹⁾. Algemeen bekend uit het verleden is de aanname van het 4 ha bedrijf als een bevredigende grootte, technisch en economisch., voor Surinaamse omstandigheden. Volgens BÜRER (1956) dankt de theorie van het 4 ha bedrijf zijn ontstaan aan de budgetonderzoekingen van HEWITT in de jaren 1941—1946. Deze laatste vond dat van-

1) Sedert de afsluiting van genoemde studie is uit bedrijfseconomisch onderzoek van CELOS gebleken dat op een aantal hoog gemechaniseerde klein-landbouwbedrijven slechts 30-40 mandagen per ha aan rijst besteed worden.

af een bebouwde oppervlakte van 4 ha een redelijk gezinsinkomen voor 92% uit het eigen landbouwbedrijf betrokken kon worden. De konklusie die men daaruit trok, was dat gezien de bestaande bedrijfstypen de bedrijfsgrootte van het zelfstandige kleine landbouwbedrijf bij tenminste 4 ha lag. In het midden van de vijftiger jaren berekende BÜRER (1956) dat het 4 ha rijstbedrijf onder de toen vigerende omstandigheden een netto-inkomen opleverde voor boer en gezin van f 444,—. Indien een redelijk bestaansniveau gelijk gesteld wordt aan de minimum grens voor een belastbaar inkomen van indertijd f 1.000,—, dan is het duidelijk, dat deze bedrijfsgrootte bij dit type bedrijf niet voldeed aan de minimum eisen van een redelijk bestaan.

VUURSTEEN (1965a) komt tien jaar later bij huidige landbouwtechnieken en prijsverhoudingen tot een netto-inkomen op het 4 ha rijstbedrijf in Nickerie van f 700,— per jaar²⁾ (voor de Leidingen in Suriname distrikt ten hoogste f 650,— per jaar), doch thans wordt de grens van het belastbaar minimum inkomen algemeen gesteld op f 2.000,—. Het 4 ha rijstbedrijf is echter een relatief weinig voorkomende bedrijfsgrootte. Een indeling naar bedrijfsgrootte is gemaakt in de Landbouwtelling 1959, doch deze indeling is gebaseerd op het bruto areaal per bedrijf en niet op het produktieve oppervlak. Een nadere analyse van het cijfermateriaal wijst uit dat in de klasse 8,00—10,00 ha (bruto) de werkelijke oppervlakte padi gemiddeld slechts 3,8 ha bedroeg, terwijl zeer kleine oppervlakten met andere eenjarige, semi-overjarige en overjarige gewassen geteeld werden. Uitgaande van het produktieve oppervlak en het klein-landbouwbedrijf gedefinieerd als zijnde 4 ha of kleiner, volgt

uit de landbouwtelling dat van 16.231 bedrijven er 15.102 of 93% gerekend moeten worden tot het klein-landbouwbedrijf. Hiervan zijn 12.852 bedrijven te beschouwen als kleine rijst-bedrijven (4 ha en kleiner) of 79% van het totaal aantal bedrijven.

Hoewel enerzijds rekening gehouden moet worden met neven-inkomsten uit andere bedrijfstakken³⁾, is anderzijds de grens getrokken bij 4 ha hoewel bekend is dat deze oppervlakte onder rijst beslist geen bevredigend minimum bestaan voor een gezin kan opleveren. Het basis materiaal is vrij ruw doch men kan zonder voorbehoud zeggen dat op tenminste 80% van de landbouwbedrijven van Suriname een minimum bestaan onder huidige kondities niet gehaald wordt.

NIEUWE ONTWIKKELINGEN IN DE BEDRIJFSGROOTTE

Was het 4 ha rijstbedrijf in de veertiger jaren nog zowel sociaal als economisch aanvaardbaar, tien, thans twintig jaar later is dit bedrijf economisch gezien een anachronisme geworden. Intussen heeft in de nieuwe polders zoals in de Nanni en Groot Henar een vergroting van de uitgegeven bedrijven, vergeleken met vroegere landuitgiften, plaatsgevonden. Het 8 ha rijstbedrijf in Groot Henar is echter in moeilijkheden geraakt, aangezien het aanbod van arbeid in de piekperioden van planten en oogsten onvoldoende was en/of de arbeidskosten prohibitief. Dit betrof de situatie in 1962 (OBERG en HINDORIE, 1963). Echter, de introductie van stijf-stro rassen, de mogelijkheden van breedwerpig uitzaaien bij verbeterde water-kontrolé en het toenemend gebruik van de kombine kan wellicht binnen afzienbare tijd leiden tot een geheel andere organisatie van de produktie. Het blijft de vraag of bij de huidige kosten- en batenverhouding van rijst deze bedrijfsgrootte een aanvaardbaar inkomen oplevert. Anderzijds bestaat wellicht de mogelijkheid om binnen afzienbare tijd een tweede gewas rijst

2) Dit netto inkomen wordt alleen bereikt indien alle arbeid door het gezin verricht wordt; Jit is in werkelijkheid niet het geval, ergo is het netto ontvangen inkomen kleiner. Hierover zal gerapporteerd worden in een komend artikel.

3) Veeveelt en verbouw van andere gewassen.

per jaar te verbouwen. Deze overwegingen maken het bijzonder moeilijk in een dynamische ontwikkeling zelfs maar bij benadering een uitspraak te doen over de optimale bedrijfsgrootte⁴). Het bedrijfsgrootte vraagstuk krijgt zodoende een chronische inslag, omdat de gerealiseerde bedrijfsgrootte altijd achter de economisch meest wenselijke aanhinkt (VAN RIEMSDIJK, 1960).

Daarnaast zijn er geheel nieuwe ontwikkelingen. Zo heeft de stijging van de produktiviteit buiten de landbouw en de daarmee gepaard gaande inkomensverhoging de stoot gegeven tot het opzetten van 24 ha middenstandsbedrijven voor rijst nabij Wageningen (KLAASSE BOS *et al.*, 1965).

De bedrijfsinkomsten over het eerste jaar 1964-1965, onderzocht door VUURSTEEN (1965b), geven aanleiding tot optimisme; het netto-inkomen van deze bedrijven is van een zodanige grootte, dat een aantrekkelijke basis voor de ontwikkeling van een boerenmiddenstand is ontstaan. De investeringen zijn echter hoog en makro-economisch gezien konkurreert dit projekt met aantrekkelijker alternatieven. Terwijl de kapitaal/opbrengst verhouding voor rijst 6 is, wordt voor bakoven het veel gunstiger cijfer 3,3 gevonden (KLAASSE BOS, 1965).

Een tweede type van een zelfstandig boerenbedrijf betreft de 4 ha bakovenbedrijven in de Santopolder.

VAN SANTEN (1964) heeft aangetoond dat een bestaansniveau boven het gestelde minimum van f 2.000,— per jaar hier bereikt kan worden. Een derde type geldt de melkveebedrijven langs het Pad van Wanica, Lelydorp en Kwatta. Lopende onderzoekingen van LINSCHER in Lelydorp en omgeving wijzen er op dat op

een 3—5 ha melkveebedrijf met een redelijke kwaliteit melkvee en inge-egd grasland een netto-inkomen verworven kan worden dat als bevredigend beschouwd mag worden. Tenslotte zijn er nog de ruimbouwbedrijven rond Paramaribo. Voor deze vier typen bedrijven, die ingericht zijn op de voortbrenging van steeds één produkt, geldt dat "bedrijfsbeheer" een faktor van grote betekenis is geworden, die als "bottleneck" voor het gehele bedrijfssysteem kan gelden. Het achterblijven van de kwaliteit van het beheer bij schaalvergroting van andere produktiefaktoren heeft al zeer vaak geleid tot mislukking van nieuwe projekten. Zo kwam HENDRIKS (1956) tot de konklusie dat de 11 ha bedrijven te Lelydorp te groot waren voor het organisatie-vermogen en de beheerscapaciteiten van de geselecteerde boeren. De rol van het landbouwonderwijs is van niet te onderschatten betekenis bij de ontwikkeling van een werkelijke boerenstand.

HET INSTITUUT VAN "NEVENBEROEP"

Tot zover hebben wij het geval bezien van de ontwikkeling van een zelfstandige boerenstand, waarbij als eerste eis gesteld werd dat een redelijk bestaansniveau haalbaar moest zijn. Een politiek gebaseerd op het pariteitsbeginsel kan echter heel wel de kreatie en het in standhouden bevorderen van landbouwbedrijven van een zodanige grootte dat een netto-bedrijfsinkomen wordt verkregen dat onvoldoende is om een redelijk verzorgingsniveau voor de familie te behalen, mits additionele werkgelegenheid aanwezig is of gekreëerd wordt om de perioden van leegloop te benutten. Dit geldt vooral m.b.t. een gewas als rijst onder voortschrijdende mechanisatie, waarbij voortdurend meer arbeid vrijkomt. Dit benutten van vrij gekomen tijd is in Suriname nog wel mogelijk, omdat ongeschooldheid nog niet zo'n belemmering is als in vele van de hoogontwikkelde landen bij het zoeken naar additionele werkgele-

4) De optimale bedrijfsgrootte in privaat-economische betekenis wordt gedefinieerd als die grootte, waarbij het saldo tussen baten en kosten zo groot mogelijk is (winst-maximum). Nationaal-economisch is die bedrijfsgrootte optimaal, waarbij de voortbrenging tegen de geringste kosten per eenheid produkt kan geschieden (kostprijs-minimum).

genheid. Zo vermeldt VAN RIEMSDIJK (1960) dat voor vele landbouwgebieden in Nederland tot voor kort de relatief ongunstige inkomenssituatie in de landbouw slechts traag aanleiding heeft gegeven tot het verkleinen van de arbeidsbezetting, het aanvaarden van een nevenberoep en het opheffen van kleine bedrijven. Moeilijkheden i.v.m. scholings-eisen waren hier niet vreemd aan.

Algemeen hebben economen het verschijnsel van "part-time farming" beschouwd als van voorbijgaande aard, vooral in hoog ontwikkelde landen. Zo dwingen in Nederland overheidsmaatregelen de plattelandsbewoners te kiezen tussen óf het boerenbedrijf óf een ander beroep. Voor vele landen geldt dat de omvang van deze categorie moeilijk exact te bepalen is op grond van de aanwezige landbouwstatistieken en veelal zijn alleen gissingen mogelijk. Als indicatie moge het geval van Zwitserland genoemd worden, waar 42% der boeren en in Japan, waar 65,7% (1960) tot "part-time" boeren worden gerekend. Dit hoge percentage in Japan is te danken aan de uitgifte van kleine bedrijfjes bij de naoorlogse landhervormingen, aan de verspreiding van kleine arbeids-intensieve industrieën in een landelijke omgeving (vergemakkelijkt door een wijd verbreide landbouwmechanisatie), goed ontwikkeld onderwijs op het platteland en sterk verbeterde communicatie. Een punt van groot belang (doch meestal niet onderkend) is dat de koopkracht van deze categorie veelal groter is dan die van de klasse van gewone loonarbeiders. De twee beroepen geven een gekombineerd inkomen dat groter is dan dat van een stadsarbeider. Zo is het zeer wel mogelijk dat het 8 ha bedrijf in Henar ook mede daarom onaantrekkelijk is, omdat het geringere inkomsten oplevert dan een combinatie van een 2—4 ha bedrijf met een nevenberoep voor gehele dagen. Bij de inrichting van nieuwe bedrijven dient rekening gehouden te worden dat het intermediair bedrijf, d.w.z. tussen klein-

en middenstandsbedrijf in, een onaantrekkelijke propositie kan zijn. Onderzoek in o.a. Duitsland en de USA heeft aangetoond dat een groter aggregaat inkomen bereikt wordt in het geval dat een nevenberoep wordt uitgeoefend (KRASOVEC, 1964).

De nationaal-economische implicaties zullen duidelijk zijn. Een grotere koopkracht van de landelijke bevolking (aangezien voedsel zelf verbouwd wordt en een eigen huis vaak aanwezig is) betekent dat een groter deel van het totale inkomen besteed kan worden aan besparingen. Zodoende kan deze categorie "part-time farmers", zeker wanneer deze zulk een aanzienlijk deel van de totale bevolking inneemt, een belangrijke rol spelen in dat zij de lasten en groeipijnen van de economische ontwikkeling helpt verlichten. Zoals KRASOVEC (1964) opmerkt: "This double occupation — which incidentally helps to save a large part of the very high costs of urbanization — makes the take-off easier, the capital accumulation and the building of industries less painful and heavy for a great number of working masses, helps them to "survive" the short-comings of development more easily and does contribute substantially to increasing the demand for products of growing industries".

Laat ons thans, na deze enigszins theoretische beschouwing, onderzoeken in hoeverre dit instituut van "part-time farming" voor Suriname belangrijk geacht moet worden.

"PART-TIME FARMING" IN SURINAME

"Part-time farming" wordt wel gedefinieerd als de regelmatige uitoefening door de bedrijfsleider van twee beroepen, waarvan de landbouw dus één uitmaakt⁵⁾.

5) Voor de bepaling van het hoofdberoep t.o.v. nevenberoep geldt de lengte van de arbeidstijd als criterium. Men kan daarnaast ook indelen naar hoofd- en neven-inkomen waarbij het inkomen maatgevend is. De eerste methode wordt hier aangehouden.

Vele auteurs en statistieken beschouwen ook het geval van een ander manlijk buiten-werkend familielid (i.p.v. bedrijfsleider) als te behoren tot dit begrip. De Tweede Landbouwtelling van Suriname (1959) licht ons weliswaar in omtrent hoofd- en nevenberoep van de bedrijfsleider, doch niet omtrent de inwonende huisgenoten. Recent onderzoek op mikro-niveau wijst op een grotere verbreidheid van een hoofdberoep buiten de landbouw dan de landbouwstatistieken uitwijzen. Zo vond VAN DONGEN (1964) in de Noord-Saramaccapolder dat op 50 representatieve kleine rijstbedrijven de volwassen mannen tussen 21 en 60 jaar voor 55% een "full-time" en voor 22% een "part-time job" hadden. Bij deze groep van "part-timers" en bij de mensen zonder beroep zijn er velen, die een "full-time job" zouden prefereren of die überhaupt zouden willen werken, aldus VAN DONGEN (1964).

In lopend veldonderzoek van het CELOS troffen CATH (1965) in het Leidinggebied ten westen van Paramaribo en in de Calcuttapolder (Saramacca) en QUIK (1965) in de polders rond Nieuw-Nicke-

rie het volgende patroon aan op rijstbedrijven met een netto areaal van 2-4 ha. De enquête geeft de toestand weer zoals aangetroffen gedurende de maanden augustus-september 1965 (tabel 1).

Opvallend is het hoge percentage "part-time farmers" in het "landbouwdistrict" Nickerie, dit dank zij de ruime alternatieve werkgelegenheid. Een zeer groot deel der ondervraagden aldaar was tevreden met de huidige buiten-betrekking. Dit laatste was veel minder het geval in het district Suriname en komt overeen met de eerder aangehaalde konklusies van VAN DONGEN (1964). Hoewel het aantal in het onderzoek betrokken bedrijven in Saramacca klein is, geeft tabel 1 een duidelijke indicatie van het gebrek aan alternatieve of aanvullende werkgelegenheid buiten het eigen bedrijf.

De cultuur van overjarige gewassen in de Calcuttapolder geeft weliswaar naast het rijstbedrijf een additioneel inkomen, doch een vergelijking van de inkomsten hiervan met die uit buitenwerk verkregen, toont voor overjarige gewassen een lage produktiviteit en/of de onmogelijkheid

Tabel 1 - Arbeid van manlijke gezinsleden (17—60 jaar) buiten eigen bedrijf (in aantal mannen.; periode: aug.—sept. '65)

Table 1 - Labour of men (17—60 years) outside personally cultivated farm (in number of men); period: Aug.—Sept. '65

Kategorie	Leidinggebied	Nickerie	Calcuttapolder
1. Full-time buitenwerk (minstens 20 dagen per maand)	20	25	0
2. Part-time buitenwerk (8—19 dagen per maand)	17	19	1
3. Incidenteel (1—7 dagen per maand)	12	13	4
4. Geen werk Without work	14	5	10
Totaal	63	62	15
Totaal aantal "buitenwerkers" als % van totaal aantal arbeidseenheden <i>Tot. amount of "outside workers"</i> (% of tot. number of lab. units)	78%	92%	33%

Tabel 2 - Gemiddeld totaal netto-inkomen (in guldens) per bedrijf per gebied over periode 1 april — 1 oktober 1965

Table 2 - Average tot. net income (in guilders) per farm per area; period: April—October '65

Gebied Area	Inkomsten groenten + 1 j gewassen <i>Income vegetables + annuals</i> a	Inkomsten overjarige gewassen <i>Income perannuals</i> b	Inkomsten buiten werk <i>Income outside farm</i> c	Totaal inkomen (a+b+c) <i>Total income</i>
Leidinggebied	39,—	33,—	376,50	448,50
Nickerie	2,50	2,50	339,—	344,—
Calcutta (Saramacca)	15,—	86,—	82,—	183,—

om in een bepaalde periode een met buitenwerk vergelijkbaar inkomen te verwerven. Dit is gepresenteerd in tabel 2, waarin het gemiddeld inkomen per bedrijf is berekend over de periode 1 april — 1 oktober 1965, verkregen uit groenten en eenjarige gewassen, overjarige gewassen en buitenwerk maar exclusief de sectoren rijstbouw en veeteelt.

Inkomsten uit buitenwerk verkregen verschilt weinig voor Nickerie en de Leidingen, doch in dit laatste gebied wordt gemiddeld een niet te verwaarlozen inkomen verkregen uit groenten en fruitteelt; de nabijheid van Paramaribo is hier zeker niet vreemd aan. Buiten het rijstbedrijf zijn de mogelijkheden om een additioneel inkomen te verwerven in de Calcuttapolder gering of weinig aantrekkelijk waardoor voor "part-time farming" weinig gelegenheid is. In het door het BLO (1962) gedane onderzoek in het toch vrij geïsoleerd gelegen Bakki in Commewijne-distrikt vond men dat 60% van de mannen beneden 50 jaar een nevenberoep uitoefenden.

Hoewel nog fragmentarisch is het duidelijk dat het instituut van "part-time farming" een grote verbreidheid heeft, afhankelijk van het gewassenpatroon en aanvullende werkgelegenheid. Een zeer

hoog percentage wordt aangetroffen in de distrikten Nickerie en Suriname.

Werk buiten het landbouwbedrijf in het laatst genoemde distrikt wordt veelal gezocht in de stad Paramaribo en omgeving. Door hun grotere economische weerbaarheid (eigen voedsel, eigen huis), kunnen deze arbeidskrachten uit het nabije distrikt genoeg nemen met een lager loon (vergeleken met de stadsarbeider) aangezien het voor hen een aanvullend inkomen betreft. Deze „onderbieding" op de arbeidsmarkt kan leiden tot werkloosheid van de stadsarbeider, een verschijnsel dat in Paramaribo duidelijk waarneembaar is⁶⁾. Deze fase zal echter alleen in deze vorm bestaan, zolang er een vraag blijft naar (min of meer) ongeschoolde arbeid.

Tenslotte, wat betreft de produktiviteit van deze categorie boeren bestaat de algemeen verbreide mening dat deze beduidend minder zou zijn dan op de bedrijven van "full-time" boeren. Generalisaties zijn echter gevaarlijk. VAN DONGEN (1964) komt tot de konklusie bij boeren in de Saramaccapolder dat, ook al wordt geen nevenberoep uitgeoefend, de bedrijfsvoering niet merkbaar op een hoger plan staat. Bij meer intensief huis aan huis voorlichtingswerk zou echter wel een verschil kunnen optreden, omdat z.g. "bedrijfsleiders" (vooral in de distrikten Suriname en Nickerie) veelal niet thuis zijn in normale kantoor tijd.

6) De auteur dankt W. R. W. Donner en D. H. J. Ferrier voor suggesties betreffende dit punt.

BEDRIJFSGROOTTE EN AGRARISCHE PLANNING

In het kader van de agrarische planning dient wat betreft Suriname grote aandacht te worden besteed aan de mikro-structuur van de agrarische sektor. Voor ieder gebied of projekt zal een keuze gemaakt worden tussen het zelfstandig boerenbedrijfstype of het tot nu toe overheersende type van boerenbedrijf, waarbij het grootste deel van de inkomsten van buiten moet komen, mits in het laatste geval additionele werkgelegenheid gekreëerd kan worden.

Het instandhouden van dit laatste type is geen teken van achterlijkheid. Verpaupering zal eerder optreden in woonkonglomeraten, zoals Paramaribo, waar de werknemers vaak van één bron van inkomen afhankelijk zijn. In zich snel ontwikkelende landen — waartoe we Suriname wel mogen rekenen — is "part-time farming" een historisch feit, dat van langdurige aard kan zijn, zoals Japan aantoonde. Ook in ontwikkelingslanden wordt deze steun aan het instituut van "part-time farming" wel gegeven. Zo meldt "The Economist" (1965) recentelijk dat men in Lybië (rijk aan bodemschatten) bewust de richting uitstuwde van "subsistence" landbouw met een inkomens-suppletie d.m.v. aanvullende werkgelegenheid in de industrie. Ook de zeer moeilijke situatie in de steden werkt deze ontwikkeling in de hand. In Frankrijk treft men bij regionale planning soortgelijke overwegingen aan. Agrari-

sche planning, strikter genomen de opbouw van een gezonde agrarische structuur, kan echter alleen profijtelijk ter hand genomen worden indien de technische aspecten bij bedrijfsinrichting en -verbetering goed bekend zijn. Transformatie van het één-produktbedrijf (zoals beschreven in de paragraaf "nieuwe ontwikkelingen in de bedrijfsgrootte") tot een bedrijf dat meerdere produkten levert betekent vaak een ingrijpende verandering in de organisatie, zowel van technische als wel van economische en sociaal-psychologische aard. Zo is de mislukking van het gemengd rijst-bakovenbedrijf in de Groot Henar ongetwijfeld toe te schrijven aan een samenspel van deze drie genoemde factoren. Voor Suriname geldt dat verbeteringen in de marktstructuur voor agrarische produkten, het afzetprobleem en een bewust actieve overheidssteun aan de landbouw via subsidies (d.m.v. direkte geldbetaling en niet door het kunstmatig hoog houden van de prijzen der produkten) even zoveel generatoren zijn in de ontwikkeling van een gezonde agrarische sektor. Daarbij komt ook het bedrijfsgrootte vraagstuk naar voren. Voorlopig zal echter verfijnd onderzoek betreffende de optimale bedrijfsgrootte, zoals in Nederland uitgevoerd door VAN RIEMSDIJK (1960) e.a., voor Suriname nog van weinig nut kunnen zijn. Allereerst zal de basis landbouwtechnische kennis, getoetst aan economische en sociale criteria verdiept, samengebracht en verwerkt dienen te worden.

LITERATUUR

- BUREAU LANDELIJKE OPBOUW - Dorpsgemeente Bakki. Verslag enquête oktober 1962. Dept. van Algemene Zaken, Suriname.
- BÜRER, M. TH. - Het niet-gemechaniseerde rijstbedrijf van 4 ha. D.S.L. 1956.
- CATH, W. G. - Lopend onderzoek betreffende werkloosheid in Suriname en Saramacca distrikten. CELOS 1965.
- DONGEN, W. D. M. VAN - De Noord-Saramaccapolder. Sociaal-geografische studie van een klein-landbouw gebied in Suriname. 1964.
- THE ECONOMIST - Weekeditie 28 augustus blz. 804, 1965.
- HENDRIKS, J. A. H. - Het Lelydorplan in Suriname. Wageningen, blz. 77, 1956.
- KLAASSE BOS, A. *et al* - Bedrijfsplan voor het middenstands-rijstbedrijf. Werkgroep polderinrichting; april 1964.
- KLAASSE BOS, A - Evaluatie Bakovenkultuur. B.L.O. 1965.

- KLAASSE BOS, A. & LUNING, H. A. - De faktor arbeid op het klein-landbouwbedrijf in Suriname. De Sur. Ldb. 4, 1965. 1965.
- KRASOVEC, S. - The future of part-time farming. XIIth International Conference of Agricultural Economists. Lyon, 1964.
- LANDBOUWTELLING (2e) - Suriname, november 1959. LVV 1960.
- LINSCHER, R. - Lopend onderzoek betreffende kostprijberekening voor melk, Lelydorp. LVV 1964-1966.
- LVV - De ontwikkeling van de landbouw, veeteelt en visserij in Suriname van 1954 tot 1976. Deel II, blz. 171.
- OBBERG, K. & HINDORIE, G. - Groot Henar-polder. Polder Settlement Study II; March 1963.
- QUIK, D. - Lopend onderzoek betreffende — werkgelegenheid, Nickerie. CELOS, 1965.
- RIEMSDIJK, J. F. VAN - Economische aspecten van het bedrijfs-grootte-vraagstuk als onderdeel van het sruktuurprobleem in de landbouw. Diss. Wageningen, 1960.
- SANTEN, C. E. VAN - Het klein-landbouwers bakovenproject, Santo Boma, 1964.
- SITTON, G. R. - How to measure the size of farm business. Farm Management, F.A.O. Development Center, Philippines, 1961.
- VUURSTEEN, K. (1965 a) - Bedrijfseconomisch onderzoek te Nickerie. CELOS, 1965.
- VUURSTEEN, K. (1965 b) - Het middenstands-rijstbedrijf. Uitkomsten van het eerste jaar. CELOS, 1965.